

ELÇİN'İN ÖLÜM HÜKMÜ ROMANI ÜZERİNDEN SOVYET SİSTEMİNE BAKIŞ

OUTLOOK ON THE SOVIET SYSTEM THROUGH THE NOVEL OF ELÇİN, CALLED ÖLÜM HÜKMÜ

Mehdi GENCELİ*

Furkan ABİR**

Öz

Elçin'in üçüncü ve en kapsamlı eseri olan *Ölüm Hükümü*, Sovyetler Birliği'nin yetmiş yıldaki panoraması olarak değerlendirilebilecek niteliktedir. Roman, müstakil gibi görünen, ancak her biri diğerleriyle bağlantılı on sekiz bölümden oluşmaktadır. Elçin her bölümde farklı karakterler üzerinden Sovyet sisteminin eleştirisini yapar. Romanda karakterlerin birey olma bilinci ve benlik duygusunun kolektivitinin önüne geçtiği görülür. Bu durum sistem ve insan arasında çeşitli çatışmalar meydana getirir. Rüşvet, iltimas ve giderek artan liyakatsizlik insanlara bu dünyada cennet vadeden düzenin bozulmasına sebep olur. Sovyet sistemi, din yerine ikame ettiği ideolojisinin eleştirilmesini olanaksız kılar. Bu durum, sistemde oluşan çatlakların onarılmasını da imkânsız hâle getirir. Elçin, *Ölüm Hükümü* romanında 1929-1983 yılları arasındaki toplumsal, siyasi, ekonomik yozlaşmaya karakterlerin hikâyeleri vasıtasıyla ışık tutar. Konusunu yakın tarihten alan *Ölüm Hükümü*, Sovyet döneminin gerçekliklerini tüm çıplaklığıyla aktarırken okuru tarihsel gerçeklik-kurgu ekseninde dolaştırır. Bu bağlamda yazar, geriye dönüş tekniğini kullanarak on sekiz bölümdeki farklı hikâyeleri birbiriyle ilişkilendirir ve bir bütün oluşturur. Bu makalede *Ölüm Hükümü* üzerinden Sovyetler Birliği'nin sistem ve değerlerindeki yozlaşma incelenmiş, eser tarihi roman ve tarihsel gerçeklik bağlamında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Ölüm Hükümü*, Elçin, tarihi roman, tarihsel gerçeklik, Sovyetler Birliği

Abstract

Ölüm Hükümü, the third and most comprehensive work of Elçin, can be evaluated as the panorama of the Soviet Union within seventy years. The novel consists of eighteen chapters which appear to be independent but in fact, each connected with the others. Elçin criticizes the Soviet system through different characters in each episode. In the novel, it can be seen that the consciousness of being an individual and the sense of self outweigh the collectivity. This situation creates various conflicts between the system and human. Bribery, favoritism and increasing incompetence cause the order that promises people heaven in this world to deteriorate. The Soviet system makes it impossible to criticize the ideology which it substituted for religion. This also makes it impossible to repair cracks in the system. In his novel *Ölüm Hükümü*, Elçin sheds light on the social, political and economic degeneration between 1929-1983 through the stories of the characters.

* Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul / Türkiye, mehdi.genceli@marmara.edu.tr

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul / Türkiye, furkanabir93@gmail.com

Taking its subject from recent history, *Ölüm Hükümü* guide the reader through the axis of historical reality-fiction, while conveying the realities of the Soviet period in all its nakedness. In this context, the author relates the different stories in eighteen chapters to each other and forms an entirety by using the flashback technique. In this article, the corruption in the system and values of the Soviet Union has been examined through the *Ölüm Hükümü*, and the said novel has been discussed in the context of historical novel and historical reality.

Keywords: *Ölüm Hükümü*, Elçin, historical novel, historical reality, Soviet Union

Giriş

Bu çalışma Azerbaycan Edebiyatında Sovyet dönemi devlet ve toplumunu farklı açılardan detaylı olarak anlatan *Ölüm Hükümü* romanını tarihsel gerçekliğin edebiyata yansımaları bağlamında ele almaktadır. Doğu Bloku ülkeleri yazarları Sovyet döneminde sansür ve kısıtlamalardan dolayı özgürce yayın yapamaz. Bu durum Sovyet devlet ve toplum sisteminin eleştirisinin Batılı yazarların tekeline girmesine sebep olur. Soğuk savaş döneminin ardından Doğu Bloku ülkelerindeki yazarlar yetmiş yıllık bir dönemin öz eleştirisini yapma gereği hisseder. *Ölüm Hükümü* bu anlayışın tezahürüdür ve sunduğu tarihsel perspektif birçok açıdan analize müsaittir. Çalışmamızın ana noktası *Ölüm Hükümü* romanında baskı ve yozlaşmanın sistemi hangi vasıtalarla ele geçirdiğinin anlaşılmasıdır. Sistemin iliklerine kadar işleyen bir yandan da farklı şekillerde sürekli yeniden üretilen baskı ve yozlaşma unsurlarının bireysel-toplumsal bazda yarattığı çatışma da çalışmamızın ele aldığı bir diğer problemidir.

1. Tarihi Roman ve Tarihsel Gerçeklik

Tarihi romanın kurmacayla ilişkisinin ne olduğu/olması gerektiği ve objektif tarih yazımının ne kadar mümkün olduğu, üzerinde durulması gereken meselelerdir. İngiliz tarihçi Carr'a göre, "Tarihin olguları bize hiçbir zaman arı olarak gelmezler, çünkü arı biçimde var olmazlar: Her zaman kayıt tutanın zihninden kırılarak yansır."1. Bilimsel tarih yazımının dahi gerçekliği tam olarak yansıtması söz konusu olamazken tarihî romanın her anlamda gerçeği yansıtmasını beklemek yersiz bir arayış olur. Bu yüzden tarihî roman yazarının da ele aldığı olay ya da döneme tamamen nesnel yaklaşabilmesi güçtür. Olaylar ve kişiler yazarın bakış açısından, dünya görüşünden okuyucuya yansır. Bu durum, roman karakteri haline gelmiş olan tarihî şahsiyetlerin idealleştirilmesi yahut düşkünleşmesi sonucunu da getirir.

Tarihî roman kavramı 19. asırda ortaya çıkmıştır.2 Üzerine tartışmalı tanımlar yapılan bu kavram, en genel ifadeyle konusunu ve karakterlerini tarihten alan roman olarak bilinmektedir. Bu türün ilk örneği İngiliz edebiyatında Walter Scott tarafından verilmiştir.3 Tarihsel romanlarda

1 Aktaran Ahmet Oktay, *Romanımıza Ne Oldu*, Dünya Yayınları, İstanbul 2003, s. 46.

2 György Lukacs, *Tarihsel Roman*, Epos Yayınları, Ankara 2008, s. 21.

3 Age., s. 35.

kişiler gerçek veya kurgu olabilir, ancak konu tarihsel bir gerçekliğe dayanır. “Scott ilk kez bilinen bir tarihsel gerçekliğe, ana dokusunu değiştirmeden, kurmaca bir öykü monte etmeyi denemiştir. Onun bu denemesi tarihsel romanın fiksiyonla^[4] belki de ilk tanışması olarak nitelendirilebilir.”⁵ Scott’a göre tarihsel roman ya gerçek bir tarihsel olayın içine kurmaca bir öykü monte edilerek ya da bilinen tarihsel bir gerçeklik üzerine bütünüyle kurmaca figürlerin ve figürler etrafında anlatılan olayların aktarılmasıyla oluşturulur.⁶ *Ölüm Hükümü*, konusunu tarihten almakla beraber tarihî gerçeklikleri düşsel karakterler üzerinden işlemesiyle Scott’un ikinci tanımına uygundur. Tarihsel romanın en belirgin özelliği, geçmişi bugüne getirmesi ve geçmişi bugünün gözüyle değil, o günlerin gözüyle, o günlerin havasıyla vermesidir.⁷ Kurgu, çoğu zaman tarihî romanlarda tarihsel olayların ve dönemin zihniyetinin halkın bilincinden aktarılmasında araç olarak kullanılmıştır. Burada önemli olan tarihî olaylar karşısında halkın düşüncesinin aktarılmasıdır ve *Ölüm Hükümü* romanında da bu dikkatin gözetildiği görülür. İyi bir tarihsel romanda tarihî malzemeler ve tarihî atmosfer roman içi bir yaşantıya dönüştürülebilmelidir.⁸ Elçin, bir devrin sosyal hayatı ile roman karakterlerini bütünleştirerek roman içi yaşantıyı oluşturur ve tarihsel gerçeklik-kurgu ilişkisini kurar.

2. *Ölüm Hükümü* ve Sovyet Sisteminin Eleştirisi

Roman, Bakü’de bulunan Tilki Geldi Mezarlığı’nın tasviriyle başlar. Okur, mezarlığı Salakça adlı köpeğin gözünden izler. Yazar, bu köpeğin mezarlığa geliş hikâyesi vasıtasıyla mekânın çalışanları ve müdürü Abdul Gaffarzade hakkında bilgi verir. Yapılan tasvir ve verilen bilgiler romanın ilerleyen bölümleri için temel teşkil eder. Çünkü Tilki Geldi Mezarlığı işleyişi ve çalışanlarıyla Sovyetler Birliği’nin minyatürü gibidir.⁹ Mezarlığın bekçisi Eflatun; çıkarıcı, yalaka ve ahlâkî değerlerden yoksun bir adamdır. Yazar, Eflatun’un fiziki çirkinliğini de betimleyerek onun maddi ve manevi özelliklerini birleştirir. Mezarlık müdürü Abdul Gaffarzade ilk bölümde güçlü ve sözünü geçiren bir karakter olarak karşımıza çıkar: “Tilki Geldi Mezarlığı’nın Abdul Gaffarzade gibi bir sahibi varken kimden korkacaktı ki? Brejnev’in mi yoksa Abdul Gaffarzade’nin mi daha güçlü olduğu bile tartışılırdı aslına bakılırsa.”¹⁰

Pasaj, bekçi Eflatun’un gözünden Abdul Gaffarzade’yi göstermesi bakımından dikkate değerdir. Abdul Gaffarzade, çalışanlarının gözünde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği başkanıyla boy ölçüşebilecek kadar güçlüdür. Bu güç sayesinde korkulan bir adamdır ve sözünden asla çıkılmaz.

4 Fiksiyon “kurmaca”.

5 Aktaran Turgut Gögebakan, *Tarihsel Roman Üzerine*, 1. bs., Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 24.

6 *Age.*, s. 25.

7 Ömer Türkeş, “Romana Yazılan Tarih”, *Edebiyatın Omzundaki Melek*, yay. haz. Zeynep Uysal, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 97.

8 Emin Özdemir, *Yazı ve Yazımsal Türler*, Karacan Yayınları, İstanbul 1981, s. 239.

9 Rahim Tarım, “*Ölüm Hükümü* Romanında İnsan İlişkilerine Psikolojik Bir Yaklaşım”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S 31, (2016/2), s. 300.

10 Elçin, *Ölüm Hükümü*, çev. Azad Ağaoglu, 4. bs., Ötüken Yayınları, İstanbul 2018, s. 14.

İlk günler Abdul Gaffarzade'nin ilgisine mazhar olan ve bekçi Eflatun tarafından bakılan Salakça, zaman içinde müdür tarafından unutulur. Gaffarzade'nin ilgisini kestiği köpeğe bekçi tarafından zaman zaman eziyet edilir ve Salakça doğumundan beri ilk kez mezarlıktan çıkarak kendisini bekleyen meçhul dünyaya doğru yol alır.

İkinci bölüm Bakü'nün fakir bir mahallesinin ve burada yaşayanların tasviriyle başlar. Romanın başkarakterlerinden filoloji öğrencisi Murat Yıldırım'ın ev sahibi Hatice Kadın ölmüştür ve onun cenaze merasimiyle uğraşmaktadır. Murat Yıldırım içine kapanık bir insandır. Kalabalıklardan hoşlanmaz ve şehir yaşantısına uyum sağlamakta güçlük çeker. O, birçok kişiyi tanır, ancak kendisini tanıyan insan sayısı çok azdır. Yalnızlığını din ile ilgili araştırmalar yaparak gidermeye çalışsa da kendisini Allah'ın bile terk etmiş olduğuna inanır. Yazar, Murat Yıldırım vasıtasıyla Sovyet döneminde dinlere olan olumsuz bakışı da sezdirir: "Devrimden sonra Kuran'ın Azericeye tercümesi yayınlanmamıştı, bu nedenle de kütüphanelerde Azerice Kuran bulmak imkânsızdı. Rusça neşirden yararlanmak için bile özel bir izin gerekiyordu ve talebe Murat Yıldırım büyük bir zorlukla o izni almayı başarmış bulunuyordu."¹¹.

Din, tarihsel gerçekliğe uygun olarak eserde de Sovyet yönetimi tarafından komünist topluma ulaşma yolundaki büyük bir engel olarak görülür. "Yeni Sovyet insanı, kendini burjuva etkilerinden arındırarak, verimli bir şekilde komünist bir toplumun inşa edilmesine katkı sağlayacaktır ve bu değişimin bir parçası olarak eski batıl inançlarından kurtulacaktır."¹²

İşçi ve köylü sınıfını sömürü düzeninden kurtaracağını ve insanlara, öteki dünyada değil bu dünyada cenneti yaşatacağını vadeden düzen giderek yozlaşır. Hanedan ve aristokrat sınıfı lağvedilerek eşitlik getirildiği söylene de sistem kendi içinde yine ayrıcalıklı ve üstün bir zümre yaratır. Bu zümre, Komünist Parti ve onun yönetici sınıfıdır. Devlet ve ideoloji adeta yeni bir din haline gelerek bireyselliği yok eder, farklı bir sömürü düzeni ortaya çıkarır.

Murat Yıldırım'ın benliğine dünyanın geçiciliği ve ölüm duygusu hâkimdir. O, bütün mahalleli cenaze hazırlıkları yaparken kendi kendine hayallere ve düşüncelere dalar. Mahalleli, Hatice Kadın'ı mutlaka Tilki Geldi Mezarlığı'na defnetmek ister. Çünkü bu mezarlığa tek alternatif olan Yeni Mezarlık'ta Müslüman, Yahudi ve Hristiyan mezarları beraber bulunur ve Hatice Kadın'ı oraya gömmek mahallenin aşağılanması anlamına gelir. Toplumun asırlardır yerleşmiş olan hayat görüşünden tamamen kopmadığı açıktır.

Romanın bu bölümünde eğitim ve liyakat sisteminin nasıl ayaklar altına alındığı da gözler önüne serilir. Her alanda olduğu gibi eğitimde de rüşvet ve adam kayırma olağan hale gelir. Liseyi bitirip üniversite sınavına hazırlanan Murat Yıldırım, yazılı sınavlarda başarılı olmasına rağmen sözlü sınavlarda bir türlü başarılı olamaz. Sınava birinci girişinde bütün soruları yanıtlamasına rağmen *Azizimin Cefası* adlı romanın yazarını bilemediği için elenir. Romanı kütüphanelerde araştırır, ancak bulamaz. Dahası böyle bir roman yazılmamıştır. Murat Yıldırım bir sene

11 Age., s. 30.

12 Hanife Saraç, "Kutsalı Topyekün Dönüştürme Çabası: Lenin ve Stalin Döneminde Sovyetler Birliği'nin Din Politikası", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S 23, (2019), s. 78.

hazırlıktan sonra şansını tekrar dener. Yazılı sınavdan tam not alır. Sözlü sınavda da tüm soruları yanıtlar: “Geleceğin üniversite talebesi anlatmayı bitirince, hoca ‘Çok güzel!’ deyivermişti. ‘Sen iyi bir edebiyat bilgini olacaksın ileride! Şimdi ünlü Rus şairi Aleksandr Sergeyeviç Puşkin’in büyük oğluyla küçük kızının isimlerini söyle bakalım.”¹³ Murat Yıldırım yine elenir ve bir daha beş sene Bakü’ye adımını atmaz. O, üniversiteye girerken bile uygulanan rüşvet zincirinden henüz haberdar değildir. Köy kütüphanesinde çalışmaya başlar. Bu sırada Bakü’de polislik yapan bir hemşehrisi köye geri gelir ve onu aydınlatır:

Üniversiteye gitmek istiyorsan boşu boşuna kalkıp Bakü’ye gitmenin ne anlamı var? Boşu boşuna üniversite mi olur be adam? Her şeyin bir bedeli var. Seninkinin bedeli on iki bin ruble mesela! Fiyatı elli bin ruble olan bölümler de var! Başkanın küçük oğlu yok mu, işte onun girdiği bölüm mesela!¹⁴

Polisin anlattığı rüşvet zincirine göre bu on iki bin ruble profesöre gidecek, profesör bir kısmını alıp kalanını bir üst makama verecek, o da aynı şekilde yapıp parayı bakanına verecek, o da bir kısmını alıp geri kalanını Komünist Merkez Kurulu’ndaki yöneticilere verecek, onlar da bir kısmını alıp kalan parayı Moskova’ya göndereceklerdir. Çünkü rejimin işleyişini sağlayan aslında bu kirli çarktır. Polis bu sistemi garipselemek veya eleştirmek yerine Murat Yıldırım’ın torpil veya rüşvet olmadan sınavlara girmesine şaşırır. Bu sert ve soğuk atmosferde romantik/idealist davranışlar büyük hayal kırıklıklarıyla neticelenir.

Bürokrasideki yozlaşma topluma da yansır. Bireyler; çıkarıcı, iş bilir, kurnaz kimseler haline gelir. Para ve güç ahlâkî değerlerin yerini alır. Toplumun en alt katmanından devletin en üst kademesine kadar her şey maddiyatın etrafında şekillenir.

Ahlâksızlıkla zengin olan kişilere karşın halkın geneline yoksulluk hâkimdir. Geriye dönüş tekniğiyle Hatice Kadın’ın henüz hayattayken, oğlu Balaniyaz’dan bir tabak eti kısılandığı için ona yalan söylediğine şahit oluruz. Meteliğe kurşun atan üniversite talebesi Murat Yıldırım ve onun yaşadığı mahalle fakirliğin sembolüdür. İnsanlar temel beslenme ihtiyaçlarını bile zor karşılar duruma gelmişlerdir:

Devlete ait mekânlardan et almak zaten sorundu üstelik. Bakü’de et kişi başına bir kilo karneyle satılıyordu uzunca zamandan beri. Tereyağı da kişi başına yarım kilo olmak üzere karneyle satılıyordu yine (son kez 7 Kasım kutlamaları dolayısıyla tereyağını kişi başına bir kilo olmak üzere satmışlardı). Mahalle halkı hem et hem de tereyağı konusunda bayağı sıkıntı çekiyordu yani, ama böyle günlerde her ne suretle olursa olsun, bir deve fiyatına bile mâl olsa (fırıncı Ağabala gibi durumu iyi olan insanların sayesinde pek tabii) taze et bulmak icap ederdi.¹⁵

13 Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 41.

14 *Age.*, s. 43.

15 *Age.*, s. 50.

Romanda dikkat çeken bir husus, devlet tarafından kurulan örgütler aracılığıyla küçük yaşlardaki çocukların sisteme ve ideolojiye bağlılığının sağlanması yolundaki gayrettir. *Oktyabryat* ve *Pioner* adlı bu örgütlere yaşları 7 ile 15 arasında değişen çocuklar dahil edilir. Nazilerin *HitlerJugend* (Hitler Gençliği) adlı yapılanmasını hatırlatan bu örgütler, birer beyin yıkama vasıtasıdır. Eserde vurgulandığı gibi, sisteme doğrudan veya dolaylı en ufak bir eleştiride bulunan kimseler halk düşmanı damgasıyla sürülmekte ya da idam edilmekte iken bu beyin yıkama merkezleri aracılığıyla sistem kutsanır ve gençlik eleştirel düşünme kabiliyeti olmayan, mankurlaşmış kişiler olarak yetiştirilir. Yazarın, Brejnev'in Bakü'ye gelişini betimlediği sahnede bu örgütlerde yetişen çocukların müstakil şahsiyetlerinin olmadığına, adeta bir makinenin dişlisi gibi hareket ettiklerine tanık oluruz. Öte yandan Brejnev'in Bakü ziyareti elbette bazı fırsatları da beraberinde getirir:

Yoldaş Brejnev'i herkesten daha coşkulu alkışlayıp herkesten daha sevinçli olduğunu gösterebilen bir talebin önünde birtakım olanaklar açılması ihtimali yok değildi: onu fakülte (hatta üniversite) komsomol kuruluna üye yapabilirlerdi mesela (yani rektörlüğe çağırarak komsomol kuruluna üye olduğunu söyleyebilirlerdi kendisine!), bu ise ileride Bakü'de bir göreve atanabileceği, komsomol örgütü içinde mesafe kat ederek oradan partiye atlayabileceği, daha sonra ise hem kendi işlerini, hem de bütün sülalesinin durumunu düzeltebileceği anlamına gelirdi.¹⁶

Romanın üçüncü bölümü başkarakterlerden Abdul Gaffarzade'ye ayrılmıştır. Abdul Gaffarzade'nin oğlu Orduhan altı yıl önce ölmüş ve Abdul'un eşi Karatel bu ölümün etkisiyle hayattan ümidini adeta kesmiştir. Abdul ve Karatel'in diğer çocuğu Sevil, Ömer isminde bir piyanistle evlidir. Sevil ve Ömer'in Abdul Ali isminde bir de çocukları vardır. Abdul Gaffarzade; zengin, nüfuzlu ve güçlü bir adamdır. Ailesi ve hatta dünürü Mürşit Gülcihani için imkânlarını kullanmaktan kaçınmaz.

Abdul Gaffarzade, Komünist Parti yöneticileri tarafından takdir edilir, ancak onların arkasından iş çevirmekten de geri durmaz. Aylık geliri 135 ruble olmasına rağmen Karun kadar zengindir. Zenginliğini sistemin bozukluğuna borçludur ve yozlaşmış değerlere en ufak bir bağlılık duymaz. Sistemin kutsadığı ilkeleri kendi lehine kullanır:

Abdul Gaffarzade o mücerret gelecek uğruna çalışmayı (ve ölmeyi) en anlamsız ve en aptalca bir iş olarak görüyordu; bazı geceler, uykuya dalmadan önce dünya işleri ve o aydınlık gelecek hakkında düşündükçe, 'İnsanoğlu masallar ve efsaneler uydurduğu gibi, işbu rejim de mücerret bir gelecek mefhumu uydurmuş ve bu mefhum sayesinde ki yüz milyonlarca insanı yönetebilmektedir' diye bir karara varıyordu adam. Toplumun bu kadar bozulmasının nedeni de buydu işte. Abdul Gaffarzade'nin herkesten daha iyi bildiği bir şey vardı: işte bu kürsüde partiyle de, hükümetle de, rejimle de böyle alay edebiliyorsa üstelik salondakilerden -ki çoğu parti ve komsomol örgütü mensubu insanlardı- alkış da alıyorsa,

16 Age., s. 73.

bundan daha büyük bir toplumsal ahlâk bozukluğu düşünülemez. Böyle bir şey kölelik düzeninde bile mevcut olmamış, Roma İmparatorluğu'nda bile görülmemiştir. Kürsülerden atılan nutukların, gazetelerde yazılan yazıların gerçek düşüncelere ve davranışlara böylesine zıt olduğuna hiçbir toplumda rastlanmamıştır.¹⁷

Sovyetler Birliği'nde devletten maaş alan insanların en az yüzde altmışının kapitalist bir ülkede aklıktan öleceğini düşünen Abdul Gaffarzade, köy muhtarlığından parti üyeliğine bütün makamların rüşvetle alındığını, bütün toplantı ve kurultayların tiyatro olarak sahnelendiğini düşündükçe ülkeye acıyacak gibi olur, fakat Gaffarzade'nin kişiliği aslında sistemin tam da kendisidir.

Romanın dördüncü bölümü Murat Yıldırım ve ev arkadaşı Hüsrev Hoca'nın Hatice Kadın'a mezar yeri ayarlayabilmek amacıyla Tilki Geldi Mezarlığı'na gidişle başlar. Hüsrev Hoca; zayıf, uzun boylu eski bir Rusça öğretmenidir. Bu ikili mezar yeri için mezarlık çalışanlarıyla konuştuklarında kendilerinden rüşvet istenir. Bunun üzerine mezarlık müdürü Abdul Gaffarzade'nin odasına girerler. Gaffarzade içeride polis binbaşısı Memmedov ile oturmaktadır. Murat Yıldırım polis binbaşısının da orada olmasını fırsat bilerek mezarlıktaki yolsuzluğu müdürün yüzüne çarpmak ister. Ancak Gaffarzade tarafından alaylı bir tavırla kovulur. Talebe, kendilerine haksızlık yapıldığını ve bu durumun Sovyetler Birliği yasalarına aykırı olduğunu haykırır. Mezarlık müdürü, polis binbaşısına: "Kalk da Sovyetler Birliği'nin yasalarını anlat şuna"¹⁸ diye emreder. Hak arayan talebe, kanunları uygulamakla yükümlü olan polis tarafından sertçe dışarı atılır ve bir kez daha hayal kırıklığına uğrar. Romanın atmosferinde kanunlar kâğıt üstünde yazılı olan maddeler değil, gücü elinde bulunduran kimselerin ağzından çıkan sözlerdir.

Romanın beşinci bölümünde geriye dönüş tekniğiyle 1929 yılına gidilir. Bu bölümde yine romanın aslı kişilerinden olan Hüsrev Hoca'nın geçmişi hakkında bilgiler verilir. Üç çocuk babası Hüsrev Hoca'nın mutlu bir evliliği vardır. Rusça öğretmenliği yapmaktadır, yardımseverliğiyle Hadrut halkının saygısını kazanmıştır.

Yazar, Hüsrev Hoca'nın öğretmen olması vasıtasıyla eğitim sistemi hakkındaki görüşlerini dile getirir. Hüsrev Hoca her sene onlarca hatta yüzlerce okulun açılmasına bir yandan sevinse de niceliğin niteliği etkilediğini ve eğitimin kalitesinin düştüğünü görerek üzüldü. Bu yüzden işini hakkıyla yapan öğretmenlerin sayısı da azalmakta ve gerçek öğretmenler git gide köşeye sıkıştırılmaktadır. Hüsrev Hoca, hükümetin eğitim politikalarının yanlış olduğunu düşünmektedir: "Lenin, 'Eğitim, eğitim, yine de eğitim!' demişti gerçi, ama 'Nasıl bir eğitim?' konusu bugün cahil ellerde şekilleniyordu."¹⁹

Hüsrev Hoca bir konferans için Hadrut'tan ayrılır. Bir gün sonra kasabada bir taun salgını baş gösterir. Bölgeye hemen idarî temsilciler ve sağlık profesörleri sevk edilir. Rejimin siyasi temsilcisi

17 Age., s. 107.

18 Age., s. 136.

19 Age., s. 144.

distopyaları aratmayacak şekilde taunu kasabada yayan halk düşmanlarının, geceleri mezarları açarak cesetlerden parçalar aldığını ve taunu daha da yaydıklarını söyler. Bölgedeki en yetkili sağlık görevlisi olan Prof. Zilber'in böyle bir şeyin gerçekleşmeyeceğine dair yaptığı bilimsel açıklamaları kat'i surette reddeder: "Siz çok iyi bir profesörsünüz ama halk düşmanlarının neler yapabileceğinden haberdar değilsiniz." der. "Olup bitenler hep düşmanlarımızın başının altından çıkıyor. Bu işlerin arkasında İngilizler bulunuyor! Hadrut'taki taun salgını doğal bir afet değil, sınıflar arasındaki çatışmadan kaynaklanan bir sabotajdır."²⁰.

Fanatizm ve körü körüne bağlılık yükseldiğinde insanların gerçekle olan bağları kopmaya başlar. İnsanlarıyla, hayvanlarıyla neredeyse bütün bir kasaba taun salgınından telef olmuşken Baş Siyasi İdare Yetkilisinin aklından şu düşünceler geçer: "Hiçbir taun salgını komünizmin zaferini önleyemezdi! Gelecek, komünizm rejiminin ellerinde olacaktı! Vladimir İliç Lenin beş sene önce ölmüştü ama bunun da hiçbir önemi yoktu ve gelecek Vladimir İliç Lenin'in ellerinde olacaktı!"²¹.

Taun salgınının daha fazla yayılmaması için ölenler bir meydanda yakılır. Alınan bütün önlemlere rağmen halk ateşin başına kadar gelir. Ailelerinin, akrabalarının cesetlerinin yakıldığını gören insanlar çılgına döner. Ancak askerlerin mukavemetiyle ve Baş Siyasi İdare Yetkilisinin olağanüstü çabasıyla halk ateşe yaklaşılmaz ve felaket önlenir. Bu kalabalık içinde eşinin ve üç çocuğunun cesetlerinin yanışını dizlerinin üstüne çökmüş vaziyette inleyerek izleyen Hüsrev Hoca da vardır.

Romanın altıncı bölümünde yine güncel zamana, 1983 yılına dönülür. Tilki Geldi Mezarlığı'ndan ayrılarak Bakü sokaklarına atılan Salakça'nın bir macerası anlatılır. Salakça önce bir sarhoştan ilgi ve şefkat görür gibi olur, ancak sonrasında bu sarhoş yüzünden bir mahalle kavgasının ortasında kalır. Burada da dayak yiyen ve hor görülen hayvanın meçhul, büyülmüş bir diyar olarak gördüğü Bakü sokaklarındaki macerası da hayal kırıklığıyla başlamış olur.

"Ziyafet" başlığını taşıyan yedinci bölüm, önceki bölümlerde bahsi geçen karakterlerin geçmişlerinin aydınlatılmasını ve hayatlarının şekillenmesini açıklayıcı bir mahiyet taşır. Bu bölüm 1939'un kış günlerinin birinde yapılan ziyafet hazırlıklarıyla başlar. Okul müdürü olan Ali Asker Hoca ve eşi Firuze Hanım, kızları Arzu'nun yaş günü için hazırlık yapmaktadır. Bu aile için Arzu'nun yaş günlerinde ziyafet verilmesi artık bir gelenek halini almıştır. Ali Asker Hoca ve Arzu Hanım'ın akrabaları uzakta yaşadığından ziyafete Ali Asker Hoca'nın müdürlüğünü yaptığı okuldaki hocalar gelmektedir. Bunlar aynı zamanda Arzu'nun öğretmenleridir. Sofradaki ziyaretçiler zaman zaman değişir. Çünkü bu rejimde kimsenin yarın ne olacağı belli değildir. Örneğin, aydın ve tuhaf bir adam olduğunu öğrendiğimiz, ziyafetin gediklilerinden Fazıl Ziya, on dokuzuncu yüzyılda Türkiye'de eğitim almış olduğu için Pantürkist ilan edilir ve faşizmi yaymakla suçlanarak halk düşmanı damgası yer. Romanda, bu kişilerin cezası elbette kurşuna dizilmektir.

20 Age., s. 153.

21 Age., s. 170.

1937-1938 yılları arası Stalin iktidarındaki Sovyetler Birliği'nde "büyük temizlik" adı verilen siyasî baskı kampanyasının yürütüldüğü dönemdir. Bu dönemde Stalin'in iktidarına gölge düşürebilecek güç sahibi kişiler halk düşmanı veya terörist sıfatıyla yaftalanarak sürgüne gönderilir veya idam edilir. Bu kıyım hareketinden Bolşevik İhtilali'nde önemli rol oynamış büyük devrimcilerden öğretmenlere, bürokratlardan askerlere, yazarlardan sokak bekçilerine kadar herkes payını alır.²² Romanda bahsi geçmese de bu dönemde ordu içinde yapılan geniş çaptaki tasfiye hareketlerinin ve idamların II. Dünya Harbi'nde Sovyet ordusunun, Nazi Almanyası'nın silahlı kuvvetleri Wehrmacht karşısında çok ağır kayıplar vermesine sebep olduğu açıktır.²³ Ali Asker Hoca vasıtasıyla bu dönemde eğitim camiasında yapılan geniş çaplı tasfiye hareketlerine de tanık olunur.

Eserde şahit olduğumuz baskı akıl almaz boyutlardadır. Sovyet gençlik örgütlerinde Azerbaycanlı şair Hüseyin Cavid'in hain olduğuna dair makaleler kaleme alınır, evlerinde Arap alfabesiyle yazılmış kitap bulunanlar -bunlar şiir kitabı bile olsa- yobaz ve gerici olarak damgalanarak halk düşmanı ilan edilir. Camiler, türbeler, kiliseler yerle bir edilir. Ali Asker Hoca, kendini Sibiryada sürgünde veya kurşuna dizilirken bulmamak için çevresine karşı hayatından memnun görünse de içinden büyük bir isyan dalgası yükselir. Ali Asker Hoca'nın isyanı adeta o yılların panoramasını verir:

Ali Asker Hoca bu konulara kafa yordukça, her zamanki sakin haline rağmen öfkeleniyor ve adamın içinden kapkara kanlar akıyordu. Mesele İslam ya da Hristiyanlıkla ilgili değil demek ki; yakıp yıkmak, harap bir hale getirmek, yerle bir etmek bu insanların hamurunda varmış. Şeytana tapıyor bunlar besbelli. Evlat babasını ispiyonluyor, kardeş kardeşe ihanet ediyor, kız annesini reddediyor, kadın kocasıyla ilgili şikâyet dilekçesi yazıyor, konsomol örgütü toplantılarında kız kardeşler arasında kavga gürültü kopuyor; camiler yıkılıyor, kiliseler yıkılıyor, insan, gece karısıyla konuşurken bile politik bir hata yapmaktan korkar hale geliyor. Bütün bu işlerin sonu nereye varacak Allah'ım? Bu ne biçim bir devir, ne biçim bir memleket, ne biçim bir rejimdir? İnsan kafası kesmekle tavuk kafası kesmek arasında zerre kadar fark kalmamış. Başka hangi ülkede, hangi dönemde bunca masum kanı akıtılmıştır? Marks böyle mi öngörmüştü sanki? Engels böyle mi olsun istemişti? Lenin'in yapmaya çalıştığı bu muydu? Neyse... Bunları düşünmek doğru değildi aslında (insan kendinden bile şüphe duyar olmuştur!).²⁴

Birinci bölümde Tilki Geldi Mezarlığı'nın bekçisi olarak tanıtılan Eflatun'un, gençlik yıllarında Ali Asker Hoca'nın okulunda parti kolu başkanı olduğu anlaşılır. Eflatun, tam bir halk düşmanı avcısıdır. Sürekli okulda yeteri kadar halk düşmanı yakalayamadıklarına eseflenir. Başka okullarda çok sayıda halk düşmanı yakalanmış olduğunu, kendi okullarında sadece iki kişinin yakalanmasının -daha doğrusu yaftalanmasının- zayıflık olarak görüleceğini Ali Asker

22 Marc Jansen – Nikita Petrov, *Stalin'in Baş Celladı Halk Komiseri Nikolay Yezhov*, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2014.

23 R. A. C. Parker, *II. Dünya Savaşı*, 2. bs., Dost Kitabevi, Ankara 2009, s. 74.

24 Elçin, *Ölüm Hükmü*, s. 203.

Hoca'ya anlatır. Bu uğurda insanlara iftira atmaktan çekinmez. Okul müdürü olan Ali Asker Hoca'yı masum insanlara karşı kışkırtır. Ancak Ali Asker Hoca tarafından sürekli geçiştirilir. Bunun üzerine Ali Asker Hoca'yı dahi halk düşmanı diye jurnallemek aklından geçer. Bunu yapmamasının tek nedeni, Ali Asker Hoca'nın, o sırada bütün Azerbaycan'ı Moskova adına demir yumruk altında tutan Mir Cafer Bağirov'un çocukluk arkadaşı olduğunu düşünmesidir. Eflatun'dan oldukça bunalan Ali Asker Hoca, onu başından savmak için başka bir okula müdür olarak atanmasına yardımcı olur.

Romanda gözlemlendiği üzere bu yıllarda eğitimdeki sorunlar sadece niteliğin, öğretmen kalitesinin düşmesi ve eğitimciler üzerindeki baskılar, kovuşturmalar değildir. Okullar adeta rejimin, genç yaştaki çocukların beynini yıkamak için kullandıkları bir kamp haline gelir. Çocuklar "izhar-ı nefret" toplantılarıyla muhakeme yeteneğini kaybetmiş birer sürü haline getirilir. Okulların spor salonlarında yapılan bu toplantılarda Azerbaycan'ın milliyetçi aydınları ve halk düşmanı olarak damgalanan kimselere lanet okunur.²⁵

Hadrut'ta taun salgınında eşini ve üç çocuğunu kaybederek cehennemi yaşayan Hüsrev Hoca da Ali Asker Hoca'nın okulunda Rusça öğretmenliği yapmaktadır. Hüsrev Hoca okula geldiği dönemde hayattan ümidini kesmiş vaziyettedir. Onun bu derin mutsuzluğu ve içine kapanıklığı çevresindekilerin dikkatini çeker. Eflatun bu durumundan dolayı onu jurnallemeyi bile düşünür. Eflatun'a göre, toplum böyle mesut bir hayata kavuşmuşken, Yoldaş Stalin'le aynı dönemde yaşayıp aynı havayı soluyorken kimsenin mutsuz olması düşünülemez. Ancak Eflatun, Ali Asker Hoca'nın yatıştırılmaları üzerine Hüsrev Hoca'yı şikâyet etmekten vazgeçer. Hüsrev Hoca ise o sıralarda Gülzar adında bir kadınla tanışır ve evlenir. Bu kadın Hüsrev Hoca'nın biricik yaşam kaynağı haline gelir.

Ali Asker Hoca'nın kızı Arzu, kitaplara ve öğrenmeye hevesli genç bir kızdır. Ancak içine düştüğü ideoloji fanatizmi Arzu'nun hayatı sağlıklı bir şekilde yorumlayabilmesine engel olmakta ve onu komik durumlara düşürmektedir. Arzu, babasına, çok sevdiği ve daha önce defalarca gittiği *Köroğlu* operasını tenkit edeceğini söyler. Babası bu operayı artık neden sevmediğini sorar. Arzu'nun cevabı dikkate değerdir:

Ne var yani sevmişsem? Besteci kandırmış işte bizi. Gözümüzü boyamış. Ama artık biliyorum! Üzeyir Hacıbeyof, güncel konulardan kaçabilmek için yazmış Köroğlu'nu! Güncel konulardan uzak durmaya çalışmış hep! Kolhoz yaşamı üzerine bir opera yazması gerekirdi oysa! Şimdi sultan mı var, paşa mı var? Köroğlu'nun zorbalarla mücadele etmesi gerekirdi asıl.²⁶

25 Age., s. 209.

26 Age., s. 219.

Arzu'nun bu yorumları, içeriğin biçim ve estetikten üstün tutulduğu ve eserin başarılı sayılabilmesinin ilk kuralının toplumsal gerçekleri, sınıf çatışmalarını yansıtması olduğunu ileri süren Marksist eleştiri kuramının²⁷ bir özeti gibidir.

Ölüm Hükümü'nde totaliter rejimlerin bariz özelliklerinden bir tanesinin de olağanüstü özellikler taşıyan bir lider kültü yaratmak olduğunu ve bunun Sovyetler Birliği'nde Stalin döneminde doruk noktasına ulaştığını açıkça görürüz. Halkın gözünde Stalin, yetmiş iki dil bilen, her şeyi gören, geleceği okuyan ve her zaman doğru kararlar alan bir insandır. Ne yaparsa yapsın ona mutlak sevgi ve sadakat esastır. Bu sevgi ve sadakat unsuru eserde trajikomik bir olay üzerinden dile getirilir. Okullarda pioner kolu başkanlarının dağıttığı ankette öğrencilere en çok sevdikleri ve kendilerine en yakın hissettikleri insan sorulur. Henüz altıncı sınıfa giden bir öğrencinin en sevdiği insan olarak Stalin'i, kendisine en yakın hissettiği kişiler olarak da anne ve babasını yazması üzerine pioner kolu başkanının da katılımıyla olağanüstü bir toplantı yapılarak çocuğa anne ve babasını kendisine Stalin'den daha yakın hissettiği için suçlayıcı ifadelerde bulunulur.²⁸

Ziyafet Stalin şerefine kadeh kaldırmayla başlar. Eflatun'un bir prototipi olan Hıdır Hoca, sürekli araya girerek konuşma yapacak olan Kalenter Hoca'nın sözünü keser ve Mir Cafer Bağirov şerefine kadeh kaldırılmasını ister. Bu sırada masadaki herkesin hayatını sonsuza kadar değiştirecek olan bir olay gerçekleşir. Bu şaklabanlıktan bunalan Hüsrev Hoca ayağa fırlayarak: "Mir Cafer Bağirov bizim önderimizdir elbette, ama izin verseniz de karşımızdaki şu güzel kızın şerefine içsek artık"²⁹ diye haykırır. Ali Asker Hoca'nın ortalığı yatıştırmak istemesi ve tekrar tekrar Stalin ve Mir Cafer Bağirov adına kadeh kaldırılması sonuç vermez. Artık olan olmuştur. İlerleyen bölümlerde Abdul Gaffarzade'nin ağabeyi olduğu anlaşılan Hıdır Hoca, Hüsrev Hoca'yı ispiyonlamayı kafaya koyar. Olayın Ali Asker Hoca'nın evinde gerçekleşmesi onun da bu işten sorumlu olduğu anlamına gelecektir. Beden eğitimi hocası olan Hıdır, bu vakanın kendisine umut ettiği parlak geleceğin kapısını açacağını ve hatta bir gün Spor Bakanı olacağını düşünür.

Hüsrev Hoca'yı kurtarmanın hiçbir yolu olmadığını düşünen Ali Asker Hoca, sofrada gerçekleşen vakayı partiye kendisi bildirmese halk düşmanı olarak itham edileceğini bilir. En iyi ihtimalle sürgün edileceğini düşünür. Kendisiyle beraber ailesinin de sürgün edilme ihtimali vardır. Eşi ve çocuğunun yaşayacağı güvensiz ve sefil hayat gözünün önüne gelir. Gönülsüz de olsa Hüsrev Hoca'yı parti merkezine şikâyet eder.

Sekizinci bölümde Azerbaycan Komünist Partisi Başkanı Mir Cafer Bağirov, bir Bakan'la yaptığı konuşma aracılığıyla iç ve dış dünyasıyla okuyucuya tanıtılır. Mir Cafer Bağirov, sıradan bir vatandaştan hükümet bakanına kadar herkesin korkudan titrediği bir liderdir. İnsanoğlunun doğası gereği rahatına düşkün olduğunu düşünen Bağirov, korku olmadan ideolojilerin,

27 Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, 18. bs., İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 88.

28 Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 223.

29 *Age.*, s. 232.

sloganların, nutukların faydasız kalacağından ve üretimde yıllık kotaların doldurulamayacağından emindir. Ayrıca korku, düşman unsurların parti saflarından ve toplumdaki temizlenmesi için de şarttır.³⁰

İdeal bir düzende devlet yöneticisinden insanların huzurunu sağlaması, sosyoekonomik düzeylerini yükseltmesi, özgürlük ve güvenlik ihtiyaçlarını temin etmesi beklenir. Oysa eserde Mir Cafer Bağirov için bunlar önemli konular değildir. Romanın atmosferinde devlet insan için değil, insan devlet içindedir. Önemli olan tek şey halk düşmanlarının tespit edilmesi ve yıllık planların yerine getirilmesidir. Bireyler, rejim denen değirmeni besleyen buğday taneleri gibidir.

Sovyetler Birliği'nin tamamına Moskova'da bulunan Komünist Parti hâkimdir. Parti denince akla Stalin gelir. Azerbaycan'da da parti Mir Cafer Bağirov'un şahsında vücut bulmuştur. O, Azerbaycan'da yarınından emin olabilen tek kişidir.

Yazarın üstünde ısrarla durduğu bir mesele de 1917'de başlayan Bolşevik İhtilali'nde ön saflarda yer alan devrimcilerin nasıl tasfiye edildiğidir. Stalin, yola beraber çıktığı birçok arkadaşını halk düşmanlığı veya terör suçlarından kurşuna dizdirmiştir. Böylece devrim, yine kendi çocuklarını yemiştir. Bu insanlar komünizme ve onun getirdiği değerlere bağlıdır. Aslında tek suçları biraz nüfuz ve isim sahibi olmaları dolayısıyla "lider" tarafından tehdit olarak görülmeleleridir. Halk düşmanlığı bunun üstünü kapatmak için uydurulan bir kılıftır. Lenin'in silah arkadaşlarından ve büyük bir nazariyeci olarak bilinen Adalet Bakanı Krilenko'nun sadece yirmi dakika süren bir mahkemeden sonra kurşuna dizilmesi eserde dikkati çeken bir noktadır.

Romanda sık sık vurgulanan bir diğer husus da azınlık halk düşmanı avcılarının -Hıdır Hoca örneğinde olduğu gibi- kendilerinin de aynı suçlamaya maruz kalarak cezalandırılmasıdır. Özellikle Mir Cafer Bağirov halk düşmanlarını cezalandırma hususunda tavizsiz ve acımasızdır. Eski Transkafkasya Bakanlar Kurulu Başkanı olan Gazanfer Musabeyov suçsuz olduğu halde, Mir Cafer Bağirov'un emriyle idam edilir. Olayı daha da dramatikleştiriren şey Gazanfer Musabeyov'un annesinin, Mir Cafer Bağirov'un sütanesi olmasıdır. Üstelik kadın da hapishaneye atılır: "Bakan, dövülerek yüzü gözü kanlar içinde kalmış o kadının Bayıl hapishanesinde bağırarak: 'Allah'ım, Mir Cafer'e göğsümden verdiğim sütü haram kıl, onu dünya ışığından mahrum bırak!' diye beddua ettiğinden de haberdardı"³¹.

Bölümün sonunda Bakan ve Mir Cafer Bağirov'un görüşmesinde Ali Asker Hoca'nın evinde gerçekleşen hadise gündeme gelir. Bağirov, Ali Asker Hoca'yı çocukluğundan tanır ve ufak bir kitap meselesi sebebiyle ona husumet besler. Okul müdürünün de masadaki diğer hocalarla beraber terörist diye damgalanarak kurşuna dizilmesine karar verir. Hepsini evlerinden alır ve sonrasında ortadan kaybolur. Kurtulan tek kişi aslında bu hadiseye sebep olan Hüsrev Hoca'dır. O, uzun sorgular ve hakaretler sonrasında sürgüne gönderilir. Bölümün sonunda yer alan aşağıdaki

30 Age., s. 258.

31 Age., s. 294.

pasaj da hukuk sisteminin nasıl yozlaştırıldığını ve rejimin elinde oyuncak yapıldığını göstermesi bakımından dikkat çekmektedir:

1 Aralık 1934 tarihinde çıkmış olan bir yasayla, terörizmle itham edilen şahıslar, kendilerini savunma ve af başvurusunda bulunma haklarından mahrum bırakılarak hemen kurşuna diziliyorlardı. Mir Cafer Bağirov'un, İçişleri'ndeki güvenilir adamlarından biri olan Atakişiyev'in, emrindekilerden istediği bir şey vardı hep: 'İtraflarda bir parça terör bulunsun.' Mir Cafer Bağirov'un ve Beriyanın Azerbaycan'daki kişisel hasımlarının tamamı terörist sıfatıyla kurşuna dizilmişlerdi.³²

Romanın dokuzuncu bölümü Bakü'deki Keşle Hapishanesi'nin ve burada bir koğuştta yatan insanların tanıtılmasıyla başlar. Koğuştta bulunan kişiler: Şair, Drama Yazarı, dört profesör -Edebiyat Eleştirmeni, Halkbilimci, Filozof ve Dilbilimci-, Yayınevi Müdürü, Okul Müdürü, Kütüphaneci, Genel Yayın Yönetmeni, Hüsrev Hoca ve Bir Adam'dır.³³ Yazarın, koğuştta bulunan kişilerin isimlerini anmayarak onlardan meslekleriyle bahsetmesiyle bir mesaj vermek istediği açıktır. "Yazarın burada dikkatimizi çekmeye çalıştığı nokta hücrede olanların isimleri değil hüviyetleridir, yani bir milletin aydınlarıdır."³⁴ Entelektüeller, akademisyenler, kısacası eleştirel düşünme yeteneğine sahip olan insanlar rejim tarafından tehdit olarak görülür ve hapis, sürgün veya idamla cezalandırılır. Hapishanelerde sorgular, işkence yoluyla yapılmaktadır:

Yeni mahpus, daha önce sorgulanmamıştı anlaşılır; o kadar fazla dövülmüş, öylesine işkence görmüştü ki (İngiliz ajanı mıydı acaba? Bukharinci miydi? Troçkist miydi? Maskeli bir Müsavatçı mıydı, yoksa gaddar bir pantürkist mi? Belki de aynı anda hem İngiliz ajanı, hem Bukharinci ve Troçkist, hem maskeli bir Müsavatçı, hem de gaddar bir pantürkist, fakat bunları itiraf etmeye yanaşmayan biriydi?) inleyip sızlayacak kadar olsun takati kalmamış gibiydi.³⁵

Hüsrev Hoca da sorgu memuru Memetağa Aliekberov tarafından hayli hırpalanır. Suçlu bulunarak Sibiryaya sürgün edilir. Bir süre sonra eserin genel havasına uygun olarak sorgu memuru da siyasî tutuklu olarak Sibiryaya sürülür. Hüsrev Hoca on yedi yıl sonra Bakü'ye döner, bir daha öğretmenlik mesleğini yapmaz. Gazete bayiinde çalışmaya başlar. Ali Asker Hoca'nın ziyafetinde beraber bulunduğu Gülzar'ın evlenerek Derbent'e taşınmış olduğunu öğrenir. Hüsrev Hoca'nın geçmişine dair hikâyeye burada son bulur.

Eserin onuncu bölümü, Salakça'nın Bakü sokaklarındaki başka bir macerasına ayrılmıştır. Tilki Geldi Mezarlığı'ndan ayrıldığından beri tehlikeler içinde ve aç bir şekilde dolaşan Salakça, sokak hayvanlarını toplayan görevliler tarafından vurulur. Görevlilerin vazifeleri kritiktir, çünkü

32 Age., s. 298.

33 Age., s. 299.

34 Sedat Adıgüzel, "Ölüm Hükümü ve Tarihi Gerçekler", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S 12, (Erzurum 1999), s. 227.

35 Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 305.

onlar da “yıllık planı” yerine getirmek zorundadır. Her köpek ölüsü onları hedeflenen sayıya bir adım daha yaklaştırır. Salakça yaralanır ve görevlilerin o sırada başka bir köpekle uğraşmasından istifade ederek canını zor kurtarır.

On birinci bölümde Abdul Gaffarzade ve Tilki Geldi Mezarlığı hakkında verilen bilgiler genişletilir. Mezarlıkta uyuşturucu ve votka ticareti yapılmakta, binalardan birinde geceleri kumar oynanmaktadır. Bütün bu işleri bekçi Eflatun’la beraber Abdul Gaffarzade’ye büyük bir korku ve sadakatle bağlı olan Mirzaibi, Ağakerim ve Vasili adında üç kişi yürütmektedir. Abdul Gaffarzade, bekçi Eflatun’dan pek hoşlanmamasına rağmen ağabeyi Hıdır’ın bir zamanlar dostu olması sebebiyle onu işe almıştır.

Eserin on ikinci bölümü Ali Asker Hoca’nın kızı Arzu ve Hüsrev Hoca’nın yıllar sonra karşılaşmasına ayrılmıştır. Hüsrev Hoca ve Arzu ilk olarak bir trende karşı karşıya gelir. Hüsrev Hoca yolculuk yapmaktadır, Arzu ise trende kondüktördür. Ali Asker Hoca’nın idamından sonra Arzu’nun zor şartlarda yaşadığı bellidir. Bakü’ye döndüğünde Hüsrev Hoca, Arzu’yu evinde ziyaret eder ve onun sefil yaşayışına yakından şahit olur. Arzu defalarca evlenip boşanmış, çocuklarından da bir hayır görmemiştir. Hüsrev Hoca’nın kulaklarında, Arzu’nun yaş günü gecesinde söylediği ve herkesin mahvına sebep olan sözler sürekli uğuldar. Hayat tarafından defalarca tekmelenen Hüsrev Hoca, Arzu’nun evinden çıktığında artık ölmesi gerektiğini düşünür.

On üçüncü bölüm, günlerdir aç olarak Bakü sokaklarında dolaşan Salakça’nın bir parça kuzu budu bulmasıyla başlar. Bacağından vurulmuş olan Salakça, sürekli kan kaybetmekte ve acı çekmektedir. O dakikada onu hayata bağlayan tek şey dişlerinin arasında tuttuğu kuzu bududur. Bu sırada ödüllü şair Erestun Bozdağlı ve dönemin yazarlarından Selim Bedbin arabayla caddeden geçmektedir. Selim Bedbin; Abdul Gaffarzade ve Mürşit Gülcihani gibi insanların milletin kanını emdiğini düşünmekte ve onlara büyük bir kin beslemektedir. Halkın uyanacağı ve Abdul Gaffarzade gibilerin suratına tüküreceği günü sabırsızlıkla bekler. Yolda birden karşılarında Salakça’yı bulurlar. Bu noktada, sistemin işleyişindeki zulmün, haksızlığın ve ideoloji fanatizminin insanları düşürdüğü hezeyan dikkate değerdir:

Erestun Bozdağlı kocaman kolunu ileri uzatıp: ‘Bu köpek de Mürşit Gülcihani gibi açgözlüdür.’ dedi.

Selim Bedbin, deminki öfkesinin arkasından doğan bir ikrah duygusuyla: ‘Elalem yiyecek et bulamazken, şunun ağzındakine bakın.’ dedi.

‘Emekçi etidir o...’

‘Et karneyle satılıyor halka...’

‘İşçinin, köylünün etidir o...’³⁶

Salakça yaralı halde arabadakiler tarafından kovalanmaya başlar. Uzunca bir süre kaçtıktan sonra yolun kenarındaki tellerde bir boşluk bulur. Vücudu yara bere içinde kalarak o boşlukta

36 Age., s. 394.

geçer ama bu sırada kuzu budunu düşürür. Açlık ve yaraların etkisiyle artık tamamen bitkin durumdadır. Salakça, sahile gidip kuşlara öylece yatar.

Eserin on dördüncü bölümü yine Abdul Gaffarzade'nin hikâyesiyle devam eder. Gaffarzade, ölümü ve her şeyin gelip geçici olduğunu düşünür. Bu sırada aklı mezarlığa dadanmış olan mollalara takılır. Bu dönemde din adamlığı da bir sahtekârlık odağı haline gelmiştir.

Molla Esedullah iyiydi yine: en azından Kuran'ı biliyordu adam, 'riba' kelimesinin anlamını zerre kadar sıkılmadan açıklıyordu gerçi, ama Kurandan örnekler vermesini de biliyordu. Tilki Geldi Mezarlığı'na takılan mollalar arasında Kurandan asla haberdar olmayanlar da vardı: sabıkalı dalavereciler, ateizm konusunda ders vermiş olan eski üniversite hocaları, hatta sirk oyuncusu...³⁷

Abdul Gaffarzade mezarlıkta bunları düşünerek dolaşır ve yıllar önce kaybettiği oğlu Orduhan'ın mezarının başına gelir. Burada geriye dönüş tekniği kullanılarak Orduhan'ın cenaze işlemleri hakkında bilgi verilir. Gaffarzade, yirmi yılı aşkın bir süredir parti üyesi olmasına rağmen oğlunun cenazesini İslâmî usullere göre yapmıştır. "Sovyetleştirme politikaları İslam'ın entelektüel ve ideolojik boyutunu ortadan kaldırma konusunda büyük ölçüde başarılı olduysa da İslam'ın kültürel normları ve yaşam tarzı haline gelen öğeleri kendi varlığını güçlü bir şekilde sürdürmekteydi."³⁸ Bu geleneklerden en önemlisi şüphesiz cenaze törenleridir. Cenaze törenleri, Azerbaycan toplumunun kimliğini muhafaza ettiği kültürel bir öğedir.

Orduhan'ın cenazesi defnedilmeden önce Abdul Gaffarzade'nin aklına evde kara günler için saklı tuttuğu servet gelir. Bu kara gün paketinde beş yüz bin ruble, yüz bin dolar, elli adet onluk altın, elli adet beşlik altın ve elli adet çeşitli mücevher bulunur. Gaffarzade, birden bunların evde olmasının güvenli olmayacağını düşünerek kimseye haber vermeden cenaze evinden çıkar. Çamura bata çıka Tilki Geldi Mezarlığı'na gelir ve bu serveti oğlunun mezarına gömer. Abdul Gaffarzade, oğlunun mezarının başına her geldiğinde içindeki ses aslında buraya oğlu için gelmediğini söyleyerek onu zehirler. Oğlunun mezar taşına baktığında orada kendi isminin yazdığını vehmeder ve eli ayağı boşalır.

Romanın on beşinci bölümünde talebe Murat Yıldırım'ın iç dünyasına dönülür. Mezarlıkta polis binbaşısı tarafından aşağılanmasının ardından Murat Yıldırım, Abdul Gaffarzade'yi öldürmeyi kafasına koyar. Bu bölümde Murat Yıldırım'ın hikâye yazarlığı hakkında da bilgi verilir. Birçok hikâye yazmış olmasına rağmen hiçbiri yayımlanmaz, hikâyeler Muhtar Hudavende gibi edebiyat şubesi yöneticilerinin masalarında heba olur: "Muhtar Hudavende hiçbir hikâyeyi bedava yayınlayacak bir insan değildi çünkü; makam sahibi birinin rica etmiş olması, bir yerlerden para

37 Age., s. 413.

38 Behram Hasanov, "Milli Bilincin İdame Ettiricisi Olarak Din: Sovyet Azerbaycan'ında İslam", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 22/ 3, (2018), s. 1563-1578.

bularak kendisini birkaç defa restorana davet edip iyi ziyafet çekmek, ya da köyden et, piliç, tulum peyniri, bal vesaire getirmek gerekiyordu hediye olarak...”³⁹.

Murat Yıldırım ve Hüsrev Hoca, Hatice Kadın'ın mezar yeri ayırtmak maksadıyla tekrar Abdul Gaffarzade'nin karşısına çıkar. Müdür, Murat Yıldırım'la Sovyetler Birliği'nin yasalarını gördün mü diye alay eder. Talebenin cevap vermeyişi müdürü daha da memnun eder: “Hah işte! Sovyetler Birliği'nin yasalarından bahsetmenin sonu dünkü gibi olur! Yasa demek insan demektir! Yasa, işte benim!”⁴⁰.

Hüsrev Hoca kimsenin beklemediği bir şekilde Abdul Gaffarzade'nin üzerine atılır. Çektiği bütün eziyetleri adeta Gaffarzade'nin vücudunda somutlaşmış olarak görür. Abdul Gaffarzade'yi Hüsrev Hoca'nın elinden zor alırlar ve Gaffarzade, öksürdüğü kan kusmaya başlar.

On altıncı bölüm Mürşit Gülcihani'nin, dünürü Abdul Gaffarzade hakkındaki olumsuz düşünceleriyle başlar. Gülcihani, eserlerinin dünürü sayesinde yayımlandığını kabul etmez, kendisini yetenekli ve kıymeti yeteri kadar bilinmeyen bir yazar olarak görür. Devir, onun gibi büyük bir yazarı Abdul Gaffarzade gibilerine muhtaç etmektedir.

Bu bölümde Mürşit Hoca'nın ağzından bir zamanlar Azerbaycan'ın mutlak hâkimi olan Mir Cafer Bağirov'un akıbeti aktarılır. Stalin kadar radikal olmasa da Kruşçev de işe önceki devrin adamlarını ortadan kaldırmakla başlar. Bunlardan biri de Mir Cafer Bağirov'dur: “Stalin ölünce Mir Cafer Bağirov'u Politbüro üyesi adayı yaptılar önce, üç dört ay kadar sonra da görevden aldılar, mahkemeye çekip kurşuna dizdiler. Koskoca adamı! Bizim ödül de gidiverdi tabii...”⁴¹.

Eserin on yedinci bölümünde Hatice Kadın sonunda defnedilir. Mahalleli, Hatice Kadın'ı Yeni Mahalle Mezarlığı'na gömmek zorunda kalır. Hatice Kadın'ın oğlu Balaniyaz, Murat Yıldırım ve Hüsrev Hoca'dan evi hemen ertesi gün boşaltmalarını ister.

Birinci bölümde Salakça'yla başlayan roman on sekizinci bölümde yine onunla biter. Köpeğin hikâyesi romanın genel atmosferini yansıtan bir sembol gibidir. Salakça'nın artık dayaklara, horlanmalara, hayal kırıklıklarına tahammül edecek takati kalmamıştır. Kendisini tren raylarının üzerine bırakır ve meçhul, büyülü diyardaki macerası sona erer.

Sonuç

Elçin'in *Ölüm Hükmü* adlı romanı tarihî, iktisadî, felsefî, sosyal ve psikolojik unsurları içinde barındıran çok katmanlı bir eserdir. Sovyetler Birliği'nde 1929-1983 yılları arasındaki siyasî ve toplumsal olaylar, değişimler eserde başarıyla işlenmiştir. Sovyet sistemindeki hukuk, bürokrasi, sosyal yaşam, eğitim, askerlik, yayın hayatı gibi birçok alandaki bozulma ve yozlaşmalara karakterlerin hikâyeleri vasıtasıyla ışık tutan eser, bu anlamda Sovyetler Birliği döneminin bir

39 Elçin, *Ölüm Hükmü*, s. 451.

40 *Age.*, s. 500.

41 *Age.*, s. 514.

panoraması sayılabilir. Yazarın karakter yaratmadaki başarısı ve bu karakterlerin psikolojisini ustalıkla işlemesi, dramatik olay örgüsünün sağlam bir şekilde kurgulanması, eseri sadece tarihî-siyasî olayların işlendiği ansiklopedik bir içeriğe sahip olmaktan kurtarmış, eserin edebî ve estetik anlamda da başarısını sağlamıştır. Sistemlerin yozlaşması aslında insanın yozlaşmasıdır. Bu anlamda eser, sadece Sovyet sistemi üzerinden değil, “insan” üzerinden de okunabilecek niteliktedir. Sovyet toplumunda görülen ve romanda eleştirel şekilde ele alınan para ve güç hırsı, çıkarıcılık, dalkavukluk, rüşvet, adam kayırma, zorbalık, kendinden olmayanı ezme gibi davranışlar aslında genel insanlık halleridir. Bu yüzden Elçin, Sovyet tarihiyle beraber insanlık tarihine de ışık tutmuştur.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, Sedat, “Ölüm Hükümü ve Tarihi Gerçekler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S 12, (Erzurum 1999), s. 221-230.
- Elçin, *Ölüm Hükümü*, çev. Azad Ağaoğlu, 4. bs., Ötüken Yayınları, İstanbul 2018.
- Gögebakan, Turgut, *Tarihsel Roman Üzerine*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.
- Hasanov, Behram, “Milli Bilincin İdame Ettiricisi Olarak Din: Sovyet Azerbaycan’ında İslam”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 22/3, (2018), s. 1563-1578.
- Jansen, Marc – Nikita Petrov, *Stalin’in Baş Celladı Halk Komiseri Nikolay Yezhov*, çev. A. Önder Seçkin, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2014.
- Lukacs, György, *Tarihsel Roman*, çev. İsmail Doğan, Epos Yayınları, Ankara 2008.
- Moran, Berna, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.
- Oktay, Ahmet, *Romanımıza Ne Oldu?*, Dünya Yayınları, İstanbul 2003.
- Özdemir, Emin, *Yazı ve Yazımsal Türler*, Karacan Yayınları, İstanbul 1981.
- Parker, R. A. C, *II. Dünya Savaşı*, çev. Müfit Günay, 2. bs., Dost Yayınları, Ankara 2009.
- Saraç, Hanife, “Kutsalı Topyekûn Dönüştürme Çabası: Lenin ve Stalin Döneminde Sovyetler Birliği’nin Din Politikası”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S 23, (2019), s. 73-96.
- Tarım, Rahim, “Ölüm Hükümü Romanında İnsan İlişkilerine Psikolojik Bir Yaklaşım”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S 31, (2016/2), s. 299-321.
- Uysal, Zeynep (yay. haz.), *Edebiyatın Omzundaki Melek*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.